

O NOVIJIM TUMAČENJIMA NAZIVA ZAGREB

Lujo Margetić

U Novije vrijeme pojavilo se nekoliko novih prijedloga kojima se objašnjava naziv Zagreb.

Među tim prijedlozima pažnju privlači u prvome redu Brandtova analiza u njegovu radu Prilog temi o značenju imena "Zagreb".¹

U tome svom radu Brandt pripisuje veliku važnost "ljudima koji se zovu Zagreb".² On pri tome misli na tri isprave iz XIII. stoljeća. Prema prvoj od njih god. 1251. sklapa se pred kaptolom u Slavonskoj Požezi ugovor o zamjeni dviju zemalja između nekog Lamperta s jedne i "Zagreba i Brikcija" s druge strane.³ Po Brandtu se "spor oko toga sporazumijevanja oteo više godina" pa 1256. god. "Lampert i Zagreb" ponovno dolaze pred isti kaptol i "ugovaraju ustupanje" zemlje zvane Hursoa "stanovniku koji se zove Zagreb", za neku drugu zemlju koju Zagreb daje Lampertu.⁴ Konačno 1305. god. dolaze pred isti kaptol Zagrebovi sinovi "braća Zagrab mladi i Zagrab stariji" koji u svoje ime i ime trećeg brata Ladislava traže od kaptola "prijepis kaptolskog primjerka" isprave iz 1256, jer je njihov primjerak izgorio.⁵

Po Brandtu je ime Zagrab triju osoba, tj. oca i dvojice njegovih sinova "očito njihovo statusno obilježje", a osobito "udara u oči", nastavlja Brandt, "da dva Zgrabova sina nemaju osobnoga imena" jer je naziv Zagreb "posebno svojstvo"⁶ koje treći brat, Ladislav, nema. Brandt tvrdi da je riječ o socijalno-ekonomskoj kategoriji ljudi, koji su nekoć bili podložnici i koji su se u XIII. stoljeću uzdignili i postigli potpunu slobodu "znatne imućnosti".⁷ Po Brandtu se ove analize temelje na "nepobitnoj građi".⁸

Ipak, činjenično je stanje u svezi s trojicom Zgrabova drukčije nego što ga prikazuje Brandt.

¹ Objavljeno u Radovi 22 Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, Zagreb 1989, 5–22.

² N. dj., 9.

³ T. Smičiklas, *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije (dalje CD) IV*, 476, 412.

⁴ CD V, 46, 71.

⁵ CD VIII, 111, br. 100.

⁶ Brandt, n. dj., 10.

⁷ N. dj., 21.

⁸ N. dj., 10.

Prije svega, nije točno da se "spor toga sporazumijevanja", tj. zamjena zemalja između Lamperta i Zagraba (s Brikcijem) otegnuo od god. 1251. do god. 1256. Ne postoje dva pravna posla, već je riječ o jednom pravnom poslu, o zamjeni o kojoj doznajemo iz isprave iz god. 1305, a ta je sastavljena u dva primjerka. O tome nas izričito obavještava Smičiklas čak na dva mjesta. On kaže da je "kr. ug. arhiv" imao dvije *jednake* isprave pa je zamjenom ustupio 1895. god. jednu od njih "knjižnici narodnog muzeja u Budimpešti", a za sebe zadržao "pod jednakom signaturom drugi original".⁹ Tekst tih dviju originalnih isprava je identičan, osim lako uočljivih banalnih grešaka do kojih je došlo prilikom prijepisa. U tekstu isprave iz navodno 1251. god. zabunom prepisivača kod oznake međa ispušten je cijeli jedan pasus, jer je oko prepisivača od riječi "*in cacumine*" prešlo na iste riječi jedan redak niže. Za nas je od interesa svršetak te isprave izdane u dva identična primjerka. U jednom primjerku stoji: "*Actum anno domini M^o CC.LI*", a u drugom: "*Actum anno domini MCC^oL^oVI^o*". Očito je do zamjene zemalja došlo 1256. god. jer je prepisivač u ispravi datiranoj s 1251. ispustio rimsku brojku V. Nezamislivo bi bilo da je prepisivač nepotrebno dodao V. u ispravi datiranoj s "1256". Ali za naše analize to je manje važno.

Osnovna je primjedba Brandtovoju interpretaciji u tome što se ni iz čega ne može zaključiti da je "zagrab" svojstvo, a ne ime i da prema tome tri zagraba uopće nemaju imena (?). Ne vidimo po čemu se to može zaključiti npr. s obzirom na oca Zagraba. U ispravi iz 1256. (odnosno "1251.") navode se imena stranaka koje dolaze pred kaptol: "*Lampertus (...)* *ex una parte, ex altera vero Zagrab unacum Briccio*". Sve su to očito imena. To je za oca Zagraba još osobito jasno i po tome što je "*dictus Zagrab*" kupio zemlju od nekoliko rođaka: Lamperta, "*Clemente, Artolph et Blasio*". Istina je da se za ovoga Zagraba ne navodi tko je njegov otac, ali isti je slučaj i s Brikcijem i u daljnjem tekstu još s nekim Aleksandrom i Parisom. Što se pak tiče Zagrabovih sinova, dvoje braće Zagrab (*Zagrab minor et Zagrab maior filii Zagrab*), također ne vidimo nikakva temelja za tvrdnju da oni nisu imali imena, već da se navodno nazivom Zagrab označavala njihova "socijalno-ekonomska kategorija". Oni se zovu Zagrab isto kao što se i njihov brat zove Ladislav. Možemo se doduše pitati što je nagnalo oca da oba sina nazove istim imenom, ali je upravo očito da ovdje zagrab nije neka niža "socijalno-ekonomska kategorija" jer bi ostalo neshvatljivo kako se naša trojica smatraju nekom vrstom podložnika – zagraba –, ali da oni, kako to Brandt ističe, uopće nisu zagrabi, nego potpuno slobodne osobe "znatne imućnosti, zasnovane na toj slobodi, koja im je omogućila da vlastitim financijskim sredstvima postanu partnerima u kupoprodajama i zamjenama zemljoposjeda čak i s predstavnicima plemstva".¹⁰ Dakle, jedina tri zagraba u hrvatskoj povijesti ni po Brandtu nisu uopće zagrabi. A brat dvojice zagraba ima ime Ladislav, zato što po Brandtu on nije zagrab. Ali ni njegova braća nisu više zagrabi. To nerazmrsivo klupko nejasnoća nestaje ako prihvatimo da je ovdje Zagrab jednostavno ime.

Brandt ističe veliku važnost činjenice da se "oko 20 km. južno od grada Zagreba u Vukomeričkim goricama" prostire nenaseljeni teren "koji i danas nosi ime Za-

⁹ CD V, 47; VIII, 112.

¹⁰ Brandt, n. dj., 21.

greb".¹¹ Očito je to po Brandtu dokaz proširenosti naziva Zagreb. Naime, iz okolnosti postojanja ljudi koji su nosili naziv zagrabi i terena koji se zove Zagreb treba po Brandtu zaključiti da "i lokalitet Zagreba, budućeg biskupijskog sjedišta mora u sebi sadržati neka obilježja koja omogućuju da se tim imenom zovu i ljudi i tlo na kom oni žive i rade".¹² Kako staroruski i staroukrajinski termin "zahrebetnjiki" – posebna kategorija seoske sirotinje koja se uzdržava radom na tuđoj zemlji – treba po Brandtu povezati s našim nazivom Zagreb,¹³ to vukomerički i biskupski Zagreb označavaju tlo na kojem je obitavala posebna kategorija nižeg podaničkog sloja seljaka – zahrebetnjaka – po staro rusko-ukrajinskoj, a zagrada po navodnoj hrvatskoj terminologiji.

Međutim, vukomerički Zagreb je nenastanjeni šumovit teren veličine 1,5 x 1 km. Vrlo je slabo vjerojatno da su na tom negostoljubivom terenu ikad živjeli neki zagrabi i nakon toga bez traga nestali tako da na njih sjeća samo još ime vukomeričke šume Zagreb. Brandt je uočio teškoću i predložio: "reambulacija toga lokaliteta trebalo bi tek da ustanovi faktički oblik i vrst njegove zemljišne primjene". Naše je mišljenje da se naziv šume Zagreb može objasniti na zadovoljavajući način ako se uzme u obzir da na sjevernoj strani te šume leži jedno od najviših brda u Vukomeričkim goricama. Visina tog brda je, dakako, skromna, tek 241 metar, ali gledano sa sjevera, šuma se doista nalazi "za bregom". U području gdje sve vrvi nazivima vezanim uz riječi brdo (Ključić brdo, Novo Brdo, Cvetković brdo itd.), brijeg (Visoki breg, i sl.) gorica, gora itd. naziv jedne šume Za-breg > Zagreb, i to upravo iza najvišeg lanca nimalo ne čudi. Možda bi doista reambulacija za koju se zalaže Brandt mogla dati neke rezultate – svaki rad na terenu je koristan – ali duboko sumnjamo da će makar kako pažljivo vođeni terenski radovi pa makar oni bili skopčani i s arheološkim iskapanjima dovesti do nekog rezultata koji bi dokazao vezu vukomeričkog Zagreba s Brandtovim zgrabima.

Brandt žali što "naziv Podsused ili Podsusjed nije privukao toliku pažnju, a upravo on otvara novu mogućnost i za objašnjenje imena Zagreb".¹⁴ Brandt objašnjava da se taj naziv može rastaviti na prijedlog "pod" i imenicu "susjed". On "znači dakle nekoga, ili u množini, neke, koji su pod susjedom". I upravo to je po Brandtu ključ za razumijevanje te riječi. On se pita: "No pod kojim – ili pod kakvim susjedom? Zar je to naziv što ga je neki vlastelin dao selu koje pripada drugom vlastelinu, njegovu susjedu? Očigledno nije. Jer zbog čega bi feudalac "krstio" selo drugog pripadnika srednjovjekovnog vladalačkog sloja umjesto feudalnog gospodara samoga toga sela? Stoga riječ "podsusjed" i "podsusjednici" jamačno ima neki drugi smisao." Brandt ima odgovor na problem koji njemu predstavlja naziv Podsused: to bi ime upućivalo na ruski naziv "podsusjedok", koji označava čovjeka bez zemlje koji radi "kao potkmet na kmetskoj zemlji, bez izravnog odnosa s vlastelinom". Dakle, po Brandtu Podsused blizu Zagreba bio je nastanjen potkmetovima kmetova nekog vlastelinstva – "podsusjednicima".¹⁵ Brandtova neobična teza o "podsusjednicima" nije ništa uvjerljivija od

¹¹ N. dj., 9.

¹² N. dj., 10.

¹³ N. dj., 13 – 15.

¹⁴ N. dj., 7. Isto i idući citati.

¹⁵ N. dj., 10.

Brandtovih "zagrada", jer o nekim "podsusjednicima" nema u hrvatskim vrelima nigdje ni traga. A što se tiče samog Podsuseda – jednostavno to je naselje *ispod* Susjedgrada. Naime, u nas, a i u susjednim državama (Sloveniji, Bosni i Hercegovini) ima bezbroj mjesta čiji naziv počinje s prijedlogom "pod". Dovoljno je spomenuti u okolici Rijeke Podčudnić, Podhum, Podkilavac, Podrvanj, zatim npr. Podpićan u Istri, Podsopalj blizu Triblja, pa Podzvzd blizu Velike Kladuše i mnoga mjesta povezana s riječima grad i gradina (Podgrad, Podgradina, Podgrade).

Svoju analizu imena Zagreb zaokružio je Brandt upozorenjem na selo Hudi Bitek "10 km. jugozapadno od današnjeg Savskog mosta".¹⁶ Naime, sve po Brandtu, zagrabi kao socijalno-ekonomska kategorija odgovaraju ukrajinsko-ruskim zahrebetnjicima, a njih se u staroruskom zove "hudye ljudi". Prema tome, toponim Hudi bitek daje "posebno, senzacionalno značenje potvrde o smislu riječi Zagreb". Ipak treba pripomenuti da se to selo sve do XV. stoljeća pojavljuje pod imenom Bitek. Tek 1464. god. ono dolazi pod imenom Hudi Bitek.¹⁷ To znači da je sastojak "hudi" tek vrlo kasno postao sastavni dio toponima i da prema tome u njemu nisu stanovali nikakvi "hudye ljudi" u smislu "zagrada" jer bi valjda to ime (Hudi Bitek) bilo zajamčeno ranijim vijestima kad još sjećanje na navodne "hudye ljude" nije nestalo. Hudi Bitek ima doista u svom sastavu kajkavsku i slovensku riječ "hud", a toponima s tom riječju nalazimo podosta po Sloveniji, ali nismo našli ni kod jednoga slovenskog povjesnika ili lingvистa da bi toponime Hudi Graben (kod Tržiča), Hudi log (kod Nove Gorice), Hudi vrh (kod Cerknice) itd. povezivali sa "socijalno-ekonomskom kategorijom" "hudih ljudi", a ne vjerujemo da će to ikada itko pokušati.

2.

O imenu Zagreba pisao je u novije vrijeme i M. Perak.¹⁸ Po njemu se na mjestu današnjeg Zagreba nalazilo u rimsko doba poljsko dobro, predij, pod nazivom *Agria* pa su Slaveni dodali protetsko "z" i rijetki slavenski nastavak "eb" (usp. jastreb, galeb).¹⁹ Perakova se hipoteza osniva na nedokazanoj pretpostavci postojanja rimskog predija pod nazivom *Agria*. Samo lingvisti mogu kompetentno izreći sud o tome da li je uz pretpostavku rimske Agrije prihvatljiv i dokažljiv razvoj *Agria* > Zagreb. Njemački naziv *Agram* Perak tumači time što su navodno Nijemci ostali kod imena *Agria* bez protetskog "z". To bi značilo da su "Nijemci" došli do svog naziva Zagreba bez slavenskog posredovanja, tj. prije VII. stoljeća. Ali, naziv *Agram* (zapravo *Agrim*) pojavljuje se tek koncem XIII. stoljeća. Nevjerojatno je da bi naziv *Agram* ostao kroz stoljeća poznat germanskim narodima, a da ga baš nikada nitko nije upotrijebio. Pritom je značajno što se i naziv Zagreb (točnije Zagrab) pojavljuje tek u XII. stoljeću. To pretpostavlja da je u ranijem razdoblju Zagreb jedva bio nešto više od naselja posve skromne veličine, posve nezanimljivog za domaće pisce, a kamoli za

¹⁶ N. dj., 15. Isto i idući citati.

¹⁷ I. K. Tkalčić, Povijesni spomenici slob. kralj. grada Zagreba (dalje MCZ) VII, Zagreb 1902, 245: *villa Hudy bytek ad castrum Medve pertinente*.

¹⁸ M. Perak, Odakle potječe ime grada Zagreba?, Sisak 1982.

¹⁹ N. dj., 48 i d.

strance. Zbog toga je upravo sigurno da je njemački naziv *Agram* kasnijeg podrijetla i da je nastao iz slavenskog Zagreb, na način kako je to 1928. god. kompetentno objasnio Šišić.²⁰ Ukratko, njemački naziv *Agram* ne upućuje na početni oblik imena, *Agria*.²¹

3.

N. Klaić se u tumačenju porijekla riječi Zagreb donekle vratila na jedan vrlo stari prijedlog koji je odbacio još Tkalčić. On je pisao: "Napokon hoće neki, da je Zagrebu poteklo ime odatle što je ležao pod ili za briegom pa da je u izgovoru mjesto Zabreg nastalo Zagreb."²² N. Klaić utoliko mijenja to staro objašnjenje što doduše smatra da je riječ Zagreb nastala metatezom od Zabreg, ali ga ispravlja tako da po njoj riječ "breg" ovdje dolazi u smislu "obala" pa upućuje na Pobrežje u blizini Zagreba na južnoj obali Save.²³ Ona ujedno uzima u obzir i toponim Zabreg blizu Bjelovara. Lokalitet se po N. Klaić tako zove zato što leži uz Potok Plavnicu. Obliznja uzvisina, dodaje N. Klaić, zove se Lipovo brdo (a ne Lipov breg).

4.

Da pokušamo dati svoj doprinos u osvjetljavanju porijekla imena Zagreb. N. Klaić je upozorila na to da se "Još i danas može u pučkom govoru čuti Zabreg mjesto Zagreb".²⁴ I mi smo imali priliku to slušati ne jednom prilikom. Ako je to tako, onda je dopušteno ispitati eventualne topografske sličnosti biskupskog i vukomeričkog Zagreba i bjelovarskog Zabrega pri čemu polazimo s postavke P. Skoka²⁵ da je ovdje riječ o toponomasticumu koji je najprije izražen s prijedlogom i padežom, da bi se nakon toga apstrahirao nominativ.

Sva se tri toponima odnose na lokalitete koji se nalaze na padinama nekog brda: središte srednjovjekovnog biskupskog Zagreba nalazilo se na platou oko današnje katedrale, koji je uzdignut iznad savske ravnice. Nalazi se južno od padina Zagrebačke gore. Sa zapadne strane platoa teče potok Medveščak. Plato je širok nekoliko stotina metara, a produžuje se prema sjeveru, ako računamo i Novu ves, oko 1,5 km. Vukomerički je Zagreb veličine oko 1,5 x 1 km, na sjever ga zatvara Šabanovo brdo (241 m), sa zapadne strane teče potok Ročica, koja na jugu utječe u Kravaršćicu, a ova u Kupu. Čitav okolni teren je brdovit (na jugu Cvetković Brdo i šuma Opatija, prema zapadu Topolovec breg, prema istoku Prelog). Što se pak tiče Zabrega sjeverno od Bjelovara, on se nalazi s južne strane Bilo-gore. To je pošumljeno zemljište veličine

²⁰ P. Skok, Toponomastički prilozi, Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, 7, Ljubljana 1928.

²¹ U svuci s radom Peraka treba spomenuti i rad T. Heresa, Podrijetlo i značenje imena Zagreb u svjetlu nekih zagonctaka najstarije hrvatske povijesti, Marulić XVI, 1983, 225-237, 367-379.

²² MCZ I, str. VIII.

²³ N. Klaić, Zagreb u srednjem vijeku, Zagreb 1982, 20.

²⁴ Na i. mj.

²⁵ Skok, n. dj., 1.

približno 1,5 x 0,6 km. Sjeverno od njega nalazi se najviša točka mjesta Kapela, a južno mjesto Stara Diklenica. Sa zapadne strane nalazi se mjesto Kapela, a između toga dijela Kapela i Zabrega teče rječica Plavnica. Oba Zagreba i Zabreg udaljeni su od neke veće rijeke. Tako je npr. biskupski Zagreb udaljen od rijeke Save više od 2,5 km pa nam se ne čini nimalo uvjerljivom teza da bi on bio "za bregom" rijeke Save. Biskupski Zagreb ne leži dakako ni "za bregom" potoka Medveščak. Prije bi se moglo reći da Medveščak teče "kroz Zagreb", jer je Zagreb u širem značenju obuhvaćao i desnu obalu Medveščaka. Bjelovarski pak Zabreg leži s druge strane mjesta Kapela i rječice Plavnice pa bi se doista moglo reći da je taj Zabreg "za bregom" spomenute rječice, ali ga rječica Plavnica ne dijeli od mjesta Stare Diklenice. Najmanje je vjerojatno da bi vukomerski Zagreb ležao "za bregom" potoka Rečice. Naime, sela Dubranec, Gustelnica i Čakanec nalaze se zajedno s tim Zagrebom na lijevoj (istočnoj) obali Rečice, a "za bregom" Rečice nalazi se nenaseljeno pošumljeno područje Prvonožina.

Ako je to tako, onda je osnovna zajednička značajka obaju Zagreba i Zabrega da sva tri lokaliteta leže ispod većih brda, ali ne u ravnici, nego na donekle uzvišenom terenu. Iz toga bi slijedilo da su oni doista "za-bregom", tj. "za-brdom" i da imaju isto značenje kao brojni nazivi Zabrežje, Zabrež, a slično kao Zabrdno, Zabrde, Zagora, Zagorje itd.

Zusammenfassung

ZU DEN NEUEREN DEUTUNGEN DES NAMENS ZAGREB

Lujo Margetić

Der Verfasser analysiert die Vorschläge zur Erläuterung des Namens Zagreb, usw. von M. Brandt, M. Perak und N. Klaić, und nimmt kritische Stellung zu diesen Vorschlägen.

Laut Verfasser ist der Name Zagreb von "za-breg" entstanden, wobei "breg" Berg bedeutet, und nicht Ufer, wie N. Klaić vorschlägt. Damit kehrt der Verfasser zur ältesten Erläuterung dieses Namens zurück.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Društvo za hrvatsku povjesnicu

REDAKCIJSKI ODBOR
Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Ivan KAMPUŠ

LEKTOR I KOREKTOR
Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:
Savez povijesnih društava Hrvatske
Historijski zbornik
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šalžite na adresu:
Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, za Historijski zbornik
Zagreb, Ul. Đure Salaja 3

Cijena ovog broja iznosi 20 000 HRD

Izdavanje časopisa sufinancira
Ministarstvo za znanost Republike Hrvatske
Industrogradnja, Zagreb, Savska c. 66 – potpomogla tiskanje rasprave
o Božidaru Magovcu

Slog i prijelom na kompjutoru: DENONA, Pergošićeva 8 – Zagreb
Tisak: KRATIS, Vrapčanska 15 – Zagreb, svibanj 1993.